

DIALOGIČNOST A KONTAKTOVOST JAKO NOSITELKY „ZÁBAVNOSTI“ V POPULARIZAČNÍM DISKURZU

Jana Hoffmannová

DIALOGUE AND CONTACT AS VEHICLES OF “ENTERTAINMENT” IN POPULAR SCIENCE DISCOURSE

This paper focuses on the popularization of science (for readers aged 7 – 15) in the magazine Časostroj (Time Machine). The communication between the authors and editors of popular science texts in this magazine and their prospective readers can be reflected from several perspectives: a) linguistic (above all stylistics, text theory and discourse analysis, where we can see the mixing of styles, textual approaches and genres); b) interdisciplinary (oriented toward the relationship between historical “reality” and fiction); and c) didactic (how the authors and editors address young readers, how they combine learning and entertainment; how they maintain contact with readers, pull them into a historical situation and engage them in a continuous, multi-dimensional dialogue).

Key words: popularization of science; mixing of styles and genres; dialogue, contact with implied readers; entertainment

Tento text je součástí grantového projektu řešeného od počátku roku 2018 v oddělení stylistiky Ústavu pro jazyk český AV ČR a zaměřeného na míšení stylů, žánrů,

diskurzů v současné české veřejné komunikaci.¹ Styl popularizační mě zajímá proto, že měl vždy v klasifikaci stylů jaksi nejisté postavení; byl součástí nebo podtypem stylu odborného, ale nějak z něj vybočoval, nebo byl považován za „nižší“ odborný styl apod. V českých stylistikách (Jedlička et al., 1970; Jelínek, 1995; Čmejrková – Daneš – Světlá, 1999; Čechová et al., 2008; Kaderka, 2016) posléze skončil většinou jako jeden z podtypů stylu **odborného** – vedle stylu vědeckého, prakticky odborného a učebního; obvykle se u něj ale konstatuje, že se v mnohém blíží stylu **učebnímu** (protože plní i didaktickou funkci, slouží poučování a případně i vychovávání širší veřejnosti), sféře **publicistické** (plněním funkce persvazivní), sféře **běžného dorozumívání** (plněním funkce fatické, zaměřením na kontakt) a případně i sféře komunikace **umělecké** (např. dynamickým a obrazným vyjadřováním). Jde tedy přímo o prototyp stylu přechodného, hybridního – podobně jako to bývá tradičně konstatováno u **esejistiky**, která rovněž ze sféry odborné komunikace vybočuje. Zaměřuje se na něj diplomová práce S. Benediktové (2006) a podnětný článek M. Krčmové (1999). Rovněž v pracích slovenských stylistiků (Pauliny, 1968; Mistrík, 1997; Findra, 2004; Pavlovič, 2011) je popularizační styl zmiňován spíše okrajově; větší pozornost mu věnoval J. Mlacek (1996), který rozlišuje tři varianty popularizačního stylu, a sice styl školský/didaktický, prakticky odborný a popularizační v užším smyslu. Více se tímto tématem zabývali stylistikové polští, jak o tom svědčí četné práce W. Pisarka, S. Gajdy a hlavně Anny Starzec (monografie z r. 1999, příslušná kapitola v kolektivním

¹ Projekt č. 18-08651S podporovaný Grantovou agenturou České republiky.

stylistickém kompendiu z r. 2013). Ve vzdálenějším zahraničí zájem o popularizační diskurz zřejmě v posledních letech vzrůstá, mj. s nástupem nových médií; bylo mu např. věnováno monotematické číslo časopisu *Discourse Studies* v r. 2003.

K řešení grantového úkolu chci tedy přispět analýzou psaných textů, především časopiseckých, zaměřených na popularizaci **historie**. Bylo by možno se tu dlouho zabývat vztahem historie (objektivní historické „pravdy“) a **fikce**: tuto složitou filozofickou problematiku, rozebíranou např. už v r. 1967 Rolandem Barthesem v práci o historickém diskurzu, nebo pak v 80. letech Paulem Ricoeuem (hlavně v trojdílné publikaci *Čas a vyprávění*, česky 2001 – 2007), zde nechám stranou. K popularizaci poznatků o dějinách však nepochybně patří **narativy**; ostatně v poslední době se stále více mluví o **narativizaci paměti**, o nových typech **narace**, dokonce o **narativním obratu**. Ale také o **vizuálním obratu**; mezi rozmanité způsoby, jakými se při popularizaci historie razantně prosazuje vizualizace, patří mj. fotografie, ilustrace, komiksy, filmy a televizní pořady, interaktivně zaměřená muzea a výstavy, také tzv. historické rekonstrukce (bitev apod.). Bohaté využívání vizuálních prostředků je ale příznačné i pro popularizační časopisy, zvyšuje jejich atraktivnost a nezbytnou **zábavnost**.

V České republice, ale zajisté i jinde v současné době vychází značné množství časopisů popularizujících historii a nacházejí u čtenářů nemalý ohlas. Jsou to např. časopisy *Epocha* (v různých modifikacích), *History*, *Živá historie* a další, určené dospělým čtenářům. Je tu ale také oblíbený časopis s názvem *Časostroj*, který zve na „zábavnou cestu do historie“ děti a mladé čtenáře ve věku 7 – 15 let. Vychází od r. 2011 každý měsíc, každé číslo má určité hlavní téma (plus další doplňkové materiály), a na-

víc dvakrát do roka vycházejí tzv. speciály, jež jsou vyloženě monotematické.

Pokud jde o hlavní témata čísel a témata speciálů, řídí se redakce Časostroje jistě do značné míry zásadou atraktivnosti. Koláž nebo montáž vybraných fragmentů z historie příslušného období ale podle mého soudu sestavují velice erudovaně a důmyslně. Redaktoři i autoři si výrazně uvědomují, že píší pro děti a mládež, a funkci poznávací (vzdělávací), výchovnou a zábavní promyšleně vyvažují. Výběr dílčích témat, historických událostí a okolností je opravdu řízen ohledem na mladé čtenáře, prezentace „zábavních“ detailů je decentní a přiměřená.

Celá koncepce časopisu je založena na tom, že Časostroj přenesení čtenáře přímo do historie, kam se „chronoportují“ a mohou minulost zažívat na vlastní kůži, seznámit se přímo s aktéry minulých dějů, prožívat různá dobrodružství. Právě takový „akční přístup“ asi současné děti a mladí lidé potřebují. Vytváří se tu iluze bezprostředního pozorování historických událostí (třeba rozhodující bitvy) nebo dokonce přímé angažované účasti, zapojení do minulých dějů. Takže např.:

Vítej ve starověkém Římě (...), mocné říši! Zajímá tě, jak ji Římané vybudovali? Tak to jsi na správné adrese! Jízda Časostrojem do minulosti bude tentokrát opravdu dlouhá. Aby ne!

Do jedné takové chalupy (...) tě Časostroj na chvíli přenesl. No co koukáš, nenápadně zalez za pec a nastraž uši. Chceš se přece dozvědět, jak to bylo s praotcem Čechem, ne?

A cesty do minulosti jsou tu především **dialogické** a **dialogizované**. Zdá se, že tvůrci časopisu jsou dialogič-

ností přímo posedlí (v dobrém slova smyslu). Fiktivní dialog s implikovaným čtenářem je nesmírně intenzivní, plní všechny výše uvedené funkce – podílí se na vykládání a vysvětlování (funkce informační), na ověřování znalostí (např. formou kvízů – funkce edukační), na hravosti a zábavnosti textů, permanentně se tu navozuje a udržuje kontakt mezi autory a čtenáři. Autoři se neustále obracejí ke čtenářům s pomocí 2. osoby (singuláru, jen výjimečně plurálu), otázek, výzev; častý je i inkluzivní plurál, který přispívá ke sblížování účastníků tohoto dialogu a k vyrovnávání asymetrie. Dialogičností jsou prostoupeny téměř všechny užívané **žánry** (a že jich není málo), je na ní založena i bohatá a výrazná (také graficky) **segmentace** textů. Pokusím se to předvést na speciálu z prosince 2017, který je věnován starověkému Římu.

Už upoutávky na kolážovité obálce mají výhradně charakter otázek – zjišťovacích, doplňovacích i deliberačních (vylučovacích):

Opravdu slavné město založila dvojčata odkojená vlčicí?
Viš, kdo byla Minerva, Juno nebo Venuše?
Čeho se bál Julius Caesar?
Vyhraje Hannibal, nebo Scipio?

Všechna čísla začínají na první straně **úvodníkem** zvaným *Na rozjezd*, kde se ke čtenářům kamarádsky obracejí podepsané „pilotky Časostroje“ – redaktorky časopisu. Oslovení zní u našeho speciálu *Milá Římanko, milý Římane*; jindy např. *Milá Přemyslovno, milý Přemyslovče* nebo *Milá Homo sapiens, milý Homo sapiens* (u výpravy do pravěku); nebo jen *Milá Časostrojačko, milý Časostrojáku*.

A nepřetržitý dialog vstupuje také do dalších žánrů, např. v pravidelně zařazované *Historické perličce*. Tam už

ale nejde o simulovaný bezprostřední rozhovor, ale o to, že autor textu implikovaného čtenáře vtahuje do vybrané situace z minulosti, přenáší ho do ní, provází ho probíhajícími ději a událostmi. Zde se uplatňují i pokyny a imperativy (*uveleb se, zaposlouchej se*):

Vítej na římské hostině! Při vstupu do hostitelova domu ti otrok odebere plášť, zuje boty a umyje nohy. Pak tě odvede do triclinia, kde se koná večeře. (...) Uveleb se pohodlně na lehátku a zaposlouchej se do hudby, která se line kolem. Pokud tě to nudí, rozptýlí tě tanečnice v průsvitných šatičkách, veselí kejklíři i gladiátoři...

Dalším pravidelným žánrem je *Historická detektivka*; protagonistou je detektiv, který se rovněž podle potřeby chronoportuje do příslušného místa a času. Zde už tedy neprobíhá dialog autor – čtenář (resp. odpovídající vnitrotextové subjekty), ale dialog inspektora s historickou postavou. Inscenovány jsou však i dialogy mezi historickými postavami, zejména v rubrice *Duel*; v tomto čísle se odehrává mezi Hannibalem a Scipiem, jde o osoby dvou skvělých vojevůdců a taktiků, a čtenáři mají přidělením bodů vybrat vítěze fiktivního duelu, tj. toho, kdo se v římských válkách více vyznamenal. Dialogičnost je tu doplňována principem kontrastu, konfrontace.

Prototypem dialogičnosti je pak pravidelná rubrika *Na kus řeči* (nebo *Na slovičko s...*). Je založena na žánru **interview** – rozhovor s historickou celebritou vede buď redaktorka/autorka textu (v zastoupení čtenáře), nebo do této role staví přímo čtenáře. Kladené otázky působí sponťánně, repliky historické postavy pak představují subjektivní převyprávění událostí, jejichž běh výrazně ovlivňovala. Srov. např. „kus řeči“ s císařem Trajánem, aspoň otázky:

A hele, Traján už je tady! Ave, císaři! Snad nečekáš dlouho?

Co rozhodlo, že ses stal císařem?

Opravdu jsi chtěl dobýt svět?

Jak jsi slavil svůj velký úspěch?

A kam jsi vyrazil pak?

Jsi na sebe pyšný?

V závěru každého čísla je umístěn **kvíz**, který slouží k prověření získaných znalostí – tedy další žánr, dialogický ze své podstaty. Při hodnocení výsledků autorky/redaktorky čtenáře přátelsky chválí, nebo je napomínají, domlouvají jim. V čísle věnovaném Marii Terezii ale zkusí sama císařovna, „testík“ je formulován v 1. osobě:

Kolikátou panovnicí na českém trůně jsem se stala?

Která z mých dcer, chudinka, skončila pod gilotinou?

7 – 9 bodů Výborně! Zaslouhuješ pochvalu. Věřím, že tví rodiče jsou na tebe pyšní stejně jako já na své děti.

(...)

0 – 2 body Takové mizerné znalosti! Máš štěstí, že nejsi mé dítě, to bych ti musela uložit přísný trest. Jakožto dítěti cizímu ti však doporučuji jen pravidelnou četbu Časostroje.

Všudypřítomná dialogičnost zasahuje i další žánry, jako stolní hry, vystřihovánky, plakáty, gamebooky, samozřejmě hádanky aj., a též recenze počítačových her s historickým zaměřením. Mezi značným množstvím vyjmenovaných žánrů mi ale chybí ten hlavní, totiž **článek**. I v Časostroji jistě dominují články o nejrůznějších tématech; příznačné však je, že na začátku po nadpisu je vždy

umístěn asi 4-5řádkový, tučně vytištěný **perex** plnicí funkci upoutávky, veskrze dialogizovaný a kontaktní, složený takřka výhradně z otázek a výkřiků. Např. u článku s názvem *Pozor, jeduuu!* aneb *Historie kolečkových bruslí*:

Jezdíš na kolečkových bruslích? A myslíš, že jde o sport z 20. století? Ale kdepak. Představ si, že kolečkové brusle existují už déle než 200 let! A víš co? Zprvu vůbec nešlo o oblíbenou zábavu. Naopak. Počátky kolečkového bruslení byly pěkně vrtkavé!

V představené záplavě dialogů se skoro ztrácejí, ale velmi důležitou roli ve struktuře časopisu hrají graficky výrazně vyčleněné rámečky, které obsahují historická data (jména, místa, letopočty, čísla), a tzv. *Vizitky*, stručně (v bodech) přibližující životopisy historických osobností. Někdy bývá zařazen i *Slovníček*. K tomu přistupují názorné ilustrace, mapy, plánky, a vše je vzájemně proodkazováno; jde tedy o opravdu náročně strukturované, ale přitom maximálně zpřístupněné hypertexty. Hlavní text je vždy doplněn texty paralelními, vznikají tu různé linie výstavby textu, v polyfonické instrumentaci sem vstupují různé hlasy. V jednotlivých liniích a hlasech se leccos opakuje; a právě zásada opakování v různých formách bývá uváděna jako příznačná pro popularizaci. Čtenář má možnost si vybrat: spíše linii vzdělávací, nebo zábavnou, nebo vyloženě interaktivní (odpovídá na otázky, luští hádanky, hraje hry). Bohatá struktura je zřejmě ovlivněna i adresováním textů čtenářům rozdílného věku – údajně „7 – 15 let“, ale sedmileté dítě si jistě vybere jiné texty a úkoly než 15letý teenager.

Snad všechny práce pojednávající o popularizačním stylu/diskurzu vyzdvihují fakt, že se popularizační texty

(na rozdíl od vědeckých, teoretických) přibližují – někdy možná podbízejí – adresátům i **jazykem** – kvalitou, kterou lze označit jako **hovorovost, kolokviálnost...** Poměry v jednotlivých jazycích jsou tu samozřejmě odlišné. V případě češtiny a konkrétně v případě sledovaných textů je jazykové obsazení nepochybně podmíněno jednak onou až přebujelou dialogičností, jednak inklinací ke každodennosti, k běžnému životu dětských a mladých čtenářů. Kolokviální výrazy se tu vyskytují, ale i zde bych chtěla konstatovat celkovou uměřenost, to, že se nijak nevybočuje z hranic vytyčených aspoň přibližně jazykovým citem a vkusem. Texty jsou psány velice kvalitní, živou, ale v převážné většině neomylně **spisovnou** češtinou. A pokud jde o to, co z této úrovně vybočuje – nikdy jsem nebyla přívržencem značně vágního konceptu hovorové češtiny, ale v případě Časostroje bych řekla, že tento koncept odpovídá a že příznakové stylémy by bylo vesměs možno považovat za **hovorové**. Nevyskytují se totiž ani výrazy slangové, ani vulgarismy, ani výrazy přehnaně expresivní. Naznačím to např. s pomocí čísla věnovaného Karlu IV.

Karel IV. bezdomovcem (...) vrátil se do rodné Prahy a královský palác našel v rozvalinách (...). **Průšvih!** Jeho **tatík** Jan Lucemburský totiž potřeboval peníze na válčení (...). Naštěstí po **mámě** zdědil dům a chvíli bydlel dole ve městě. (...) Palác začal opravovat (...) trávil mládí na **nóbl** dvoře v Paříži a dost tam toho **okoukal**.

Ze „záhrobního“ rozhovoru Karla IV. s arcibiskupem Janem z Jenštejna: *Nediv se, že jsem se naštvál (...). No jo, je to milé (...). Taková blbost!*

Čtenář je postupně dotazován: *Uznej, nebyl ten Karel šikule? Možná zjistíš, že byl mladý Karel pěkný raubíř! Jak dobře znáš rošťáka Karla? (název kvízu).* A na do-

kreslení ještě např. ukázka z návodu k historické hře o Napoleonovi: *Pošlou vás přímo za Napoleonem. Wow! Jasně, že jde jen o jednoho z hráčů, ale atmosféra je tu taková, že se ti roztřesou kolena.*

Nejvyšší je hladina hovorovosti asi v historických **komiksech** – tam jsou výrazy jako *šlofik* nebo *šéfik* běžné. Jazykové oživení textů jistě představují i frazémy: opakované *mrkneme se tomu na zoubek*, dále např. *vrátá ti to hlavou*, *mydlili ho hlava nehlava*, *šli mu po krku*, *a je fuč*, *dostal přes prsty*, *byl pěkné kvítko*, *byl z toho jelen*, *div nepukne zlostí...* Zdůvěřňující funkci plní také deminutiva, která se hojně uplatňují v textu o Romulovi a Removi: *miminka*, *caparti*, *hoši*, *chlapci*, *chlapečci*, *kluci*, *kloučci...* Faraón Tutanchamon je familiárně označován jako *Tuti*. Asi nejnápadnější výchylku směrem ke kolokviálnosti pak představuje vrstva zvolacích, citoslovečných a částicových výrazů jako *No jasně!* *Pane jo!* *Ty jo!* *No toto!* *Wow!* *Aby ne!* *A taky že jo!*

Jako další výrazná složka jazykového profilu popularizačních textů bývá uváděna **obraznost**, obrazná vyjádření. Objevují se i v Časostroji, např. *Semínko budoucího Bruselu vyklíčilo na vysušených močálech kolem řeky*; Jan Kašpar je *inženýr s hlavou v oblacích*; apod. Nezdá se mi však, že by vyjádření tohoto typu byla příliš častá; možná i to vyplývá z orientace časopisu na dětské čtenáře, protože zejména pro ty mladší by takové formulace mohly být příliš náročné. Asi už je ale zřejmé, že tyto texty naopak oplývají **vtípem, humorem, jazykovou komikou**. Rozmanité jazykové hříčky se opět objevují v komiksech, ale i jinde; např. při příchodu praotce Čecha uvažují členové jeho družiny o pojmenování „země zaslíbené“, padají návrhy jako *Pračechy*, *Řípky*, *Bohemians...* v témže čísle se při vyjasňování výrazu *strdí* setkáme s formulací *strdí*

nesmrdí. Jinde zahlédneme nadpis článku *Kutání v Hoře Kutné*. V jiném čísle lze najít vtipný text *Jak sbalit urozenou středověkou dámu?* s podrobným návodem:

Urozená středověká dáma se „nebalí“. Rytíř se jí dvoří, aby získal její srdce. (...) Zamiluje se (...). Začni svou vyvolenou zbožňovat a obdivovat (...). Opakovaně jí vyznávej svou lásku, oddanost a věrnost. S vervou a vytrvalostí. (...) Trap se neopětovanou láskou (...). Koukej zamýšleně do prázdna a nešťastně vzdychej. (...) Vymýšlej, kdy a kde svou milovanou spatříš, aby vás nikdo nenačapal.

Zatím jsem příliš nezdůrazňovala **edukační** funkci sledovaných popularizačních textů, ale autoři a redaktorky nepochybně mladé čtenáře aktivizují, probouzejí v nich zájem o historii a vedou je k samostatnému uvažování o daných problémech. (Srov. k tomu Coffin, 2006.) V každém čísle jsou čtenáři mnohokrát vybízeni, aby si udělali vlastní názor – a to obvykle na podkladě rozporuplných interpretací nebo protichůdných pojetí. A čtenáři na výzvy reagují, zamýšlejí se nad podněty a píšou dopisy, resp. e-maily. Např. u otázky, zda byla Anna Boleynová nevěrnice, která Jindřicha VI. podváděla, nebo jen nešťastná oběť tyranického krále, se (po seznámení s různými interpretacemi) přiklání ke druhé možnosti a své názory zdůvodňují – jakkoli si uvědomují, že tu nelze proklamovat žádnou historickou „pravdu“. Navíc jsou mladí čtenáři nenásilně vedeni k vlastenectví – nejen u témat z českých dějin, ale i v rámci témat obecnějších (např. v čísle věnovaném cestovatelství je zařazen text *Česká stopa* s podrobnou informací o proslulých českých cestovatelích).

Závěrem bych jen ráda explicitně shrnula (ve vztahu k tématu konference), že podle mého názoru popularizační diskurz tohoto typu může být předmětem **reflexe**

- **jazykovědné** (zejména z pohledu stylistiky, teorie textu, analýzy diskurzu; lze tu sledovat míšení stylů, slohových postupů i žánrů)
- **interdisciplinární** (orientované na vztah historické „reality“ a fikce; a hlavně na poměr odborné historiografie a popularizace, specificky orientované na adresáta)
- **didaktické** (jak se autoři a redaktoři obracejí k adresátům, jaký mnohodimenzionální dialog s nimi vedou, jak se jim daří spojovat poučení se zábavou).

Literatura

BARTHES, Roland. 1967/2007. Diskurz historie. In: *Česká literatura*, 53, 2007, č. 6, s. 815-827.

BENEDIKTOVÁ, Soňa. 2006. *Porovnání stylu vědeckých a popularizačních textů*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta UK, 2006. 102 s.

COFFIN, Caroline. 2006. *Historical Discourse. The Language of Time, Cause and Evaluation*. London – New York: Continuum, 2006. 208 s.

ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. 2008. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 382 s.

ČMEJRKOVÁ, Světlá – DANĚŠ, František – SVĚTLÁ, Jindra. 1999. *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda, 1999. 256 s.

FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004. 232 s.

JEDLIČKA, Alois – FORMÁNKOVÁ, Věra – REJMÁNKOVÁ, Miloslava. 1970. *Základy české stylistiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 226 s.

- JELÍNEK, Milan. 1995. Stylistika. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Ed. Petr Karlík – Marek Nekula – Zdenka Rusinová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 701-783.
- KADERKA, Petr. 2016. Sféra odborné komunikace. In: Jana Hoffmannová et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016, s. 182-221.
- KRČMOVÁ, Marie. 1999. Rozbité zrcadlo. Nad textovou výstavbou současného popularizačního textu. In: *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*. Ed. Stanisław Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski, 1999, s. 271-281.
- MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3. upr. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 600 s.
- MLACEK, Jozef. 1996. Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl. In: *Studia Academica Slovaca* 25. Bratislava: Stimul, 1996, s. 134-144.
- PAULINY, Eugen. 1968. O slohu. In: E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc: *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 489-562.
- PAVLOVIČ, Jozef. 2011. *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava: Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita, 2011. 190 s.
- RICOEUR, Paul. 2001, 2002, 2007. *Čas a vyprávění 1-3*. (Temps et récit 1-3, Paris: Seuil 1983-1985). Praha: OIKOYMENH, 2001, 2002, 2007. 319, 245, 413 s.
- STARZEC, Anna. 1999. *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1999. 276 s.
- STARZEC, Anna. 2013. Styl popularnonaukowy – Styl dyskursu popularnonaukowego. In: *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Ed. E. Malinowska – J. Noćoń – U. Żydek-Bednarczuk. Kraków: Universitas, 2013, s. 71-110.